

Lezing *cultuureducatie door kritisch denken* – 18 maart 2022 door Daan van Riet

Op uitnodiging van LKCA, FCP, CJP en Fonds21.

Van harte welkom en dank aan de organisatie dat ik hier mag spreken. Namens de Hogeschool Utrecht werk ik mee in een onderzoek genaamd *Democratisering van kritisch denken*. Een praktijkgericht onderzoek in de vorm van een werkplaats waar we kijken hoe we het kritisch denken van mbo-studenten kunnen democratiseren. Daarmee bedoelen we dat kritisch denken niets iets is 'van' of 'voor' vwo/wo of docenten, of de cultuursector, maar ook en juist voor het beroepsonderwijs. Een kritische democratie vraagt een inspanning van iedereen, als een continu proces en op basis van vertrouwen in ieders capaciteit, waarbij vrijheid en verantwoordelijkheid hand in hand gaan. Mijn praatje is een samenraapsel van eigen ideeën en het gedachtengoed gevormd in de werkplaats. Al mijn werk benader ik vanuit de vraag hoe we door onderwijs de democratie kunnen versterken.

Dank je wel voor jullie aanwezigheid en ik ga in dit praatje in op het cultuurvormende karakter van het alledaagse onderwijs en hoe culturele instellingen en/of voortrekkers hier aan kunnen bijdragen. Het idee is dat we aan het eind door middel van dialoog het gezamenlijke denken doorontwikkelen en daarmee voorleven wat een constructieve cultuur van en voor studenten vraagt: handelen. Doen en voordoen. Goed om te weten is dat ik een filosofische beschouwing presenteer en met jullie bespreek waarmee ik, hopelijk, helpende taal ontwikkel om de relatie tussen kritisch denken en cultuureducatie te duiden. Ik beoog een logische opbouw in deze workshop die, hoe dichter we naar 16:00 gaan, duidelijk zal worden. Er moet een hoop gebeuren in een relatief korte tijd, sta mij toe om soms wat grote denkstappen te zetten zodat we voldoende tijd hebben voor discussie. De opbouw is als volgt:

- i. Ik zal iets zeggen over de relatie tussen cultuureducatie en kritisch denken
- ii. Ik zal daarna, en ook tegelijkertijd, iets zeggen over het cultuurvormende aspect van educatie en een probleem aan jullie voorleggen.
- iii. Ik zal dit ondersteunen met behulp van voorbeelden
- iv. Daarna graag in discussie/gesprek.

Ik heb beloofd om antwoord te geven op 2 vragen vandaag:

- a) Hoe kunnen we kritisch denken democratiseren?
- b) Hoe kunnen we recht doen aan het daadwerkelijk samen vormen van cultuureducatie? Hierbij zal ik iets zeggen over het systemische en het alledaagse gedrag.

“Kan ik dan niets meer zeggen?” Of: “ik ben altijd kritisch, want ik ben degene die de irritante vragen stelt.” Twee uitspraken die ik met enige regelmaat hoor. Ook in een artikel in de eerste cultuurkrant van dit jaar kwam iets dergelijks van het eerste naar voren. Het gaat hier over het inclusief maken van dansscholen voor mensen met een beperking en dat leraren er tegenaan lopen ‘bang zijn het verkeerde te zeggen, iemand te beledigen of te kwetsen, deels ook door het huidige wokisme (= een beweging die meer bewustzijn in de samenleving wil brengen)’. Dit is interessant, nog even los van de context van het artikel, want het is een veelgehoorde angst. Waar ligt bijvoorbeeld de grens tussen *uitdagen* en *beledigen*. Wanneer is bepaald taal- en/of beeldgebruik prikkelend en wanneer bijvoorbeeld normatief? Wat ik hier duidelijk wil maken is dat we op een of andere manier

onderscheid moeten leren maken tussen *iets willen laten zien, omwille van het laten zien* of *iets willen laten zien, omdat we willen opvoeden*. We zullen zien dat er in ieder geval een bepaalde moed nodig is om aan cultuurvormend onderwijs te doen. Daar zal ik naartoe werken. Ik vroeg een aantal onderwijscollega's wat ze van het begrip cultuureducatie vinden. Eén collega vroeg zich hardop af, als een soort statement: *Zou cultuur educatie niet zo iets moeten zijn als normen en waarden meegeven en voorleven?* Laten we deze reactie onder de arm nemen tijdens het komende kleine uur en niet vergeten dat we soms bang zijn om niet 'woke' te zijn. Op zich al een interessant fenomeen voor het cultuurvormende karakter van onderwijs. Deze docent zou bijvoorbeeld kunnen overwegen om dit met zijn studenten te bespreken. Enfin,

Tegelijkertijd ben ik tijdens het voorbereiden van dit praatje de afgelopen tijd, meermaals gestruikeld over dat begrip van *cultuureducatie*. Waar hebben we het dan over? Men schrijft over alle vormen van educatie waarbij cultuur in het geding is, vaak gaat het alleen om de kunsten. Ook als ik om me heen vraag, ik deed een rondje docenten, muzikanten, studenten, filosofen en pedagogen dan blijft het een containerbegrip. De vraag 'wat cultuureducatie is' zal ik verder niet tot nauwelijks adresseren, misschien belangrijker: van wie is het? Dit is democratisch ook relevant, omdat het ons laat nadenken van wie de cultuur is en door wie dit bepaald wordt. Een cultuur is iets levends, veranderlijks, afhankelijk van taal die ook veranderlijk is. En wanneer kunnen we zeggen dat we aan cultuureducatie doen?

Dit zei OCW bij het introduceren van het begrip cultuureducatie begin jaren '90: *Het streven is niet alleen meer aandacht voor cultuur binnen de schoolmuren, maar vooral meer interactie tussen scholen en culturele instellingen*. Wat is dan de zin van het 'vooral' en m.n. 'vooral méér' interactie? Laten we dat bekijken, terwijl ik ondertussen meeneem van wie cultuureducatie dan is en hoe zich dat verhoudt tot de onderwijsopdracht om studenten tot kritisch denkende mensen te zien en op te leiden in relatie tot het leren van een beroep.

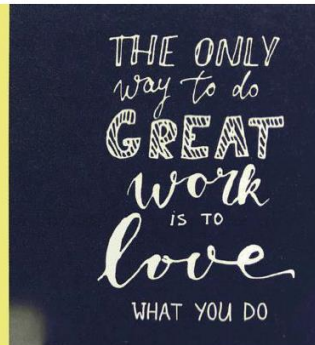
Een eerste insteek is voor de hand liggend. Goed, maar ook slecht, onderwijs = altijd cultuureducatie, omdat onderwijs per definitie invloed heeft op cultuur van een samenleving. Slecht, m.i., wanneer er een cultuur in een beroepsopleiding is (en het gebeurt zeker zo) dat iets een mannenberoep is, of dat een beroep op één bepaalde manier moet worden uitgeoefend. Een cultuur kan bijvoorbeeld gestoeld zijn op bepaalde machtsstructuren en deze in stand willen houden. Het kan bedoeld zijn om bestaande opvattingen over wat een goede samenleving is 'over te dragen' in plaats van door te ontwikkelen. Educatie gericht op status quo is m.i. iets van cultuurbehoud, terwijl gezamenlijke cultuurvorming beter en passender is om democratieversterkend te zijn.

Voortbouwend op het werk van Piet van der Ploeg en Laurence Guérin heeft Ward van der Meiden een analyse gedaan van de burgerschapsmethodes. Laat me een voorbeeld geven om te illustreren wat ik bedoel.

In Essener wordt de eerste reden om te werken simpelweg beschreven als: “om geld te verdienen”. Je wil immers allemaal diensten en producten kunnen kopen. Als werknemer help je bedrijven hun doelstellingen te behalen en draag je bij aan de samenleving en het laten draaien van de samenleving. In Noordhoff wordt het als volgt beschreven:

Werk heeft een belangrijke betekenis voor de samenleving. Meer werk betekent dat meer mensen geld te besteden hebben. En als mensen vervolgens meer geld uitgeven, ontstaan daardoor weer nieuwe banen.

Ook voor de overheid is het belangrijk als veel mensen werken. Als er meer gewerkt wordt, ontvangt de overheid namelijk meer **belastinginkomsten**. Ook is de overheid dan minder geld kwijt aan bijstand en toeslagen.

Bron: Ekens, Groot, Lemmen, & van Schilt, 2019, Nu Burgerschap

NU Burgerschap (2019) van Noordhoff maakt het economische belang van werken duidelijk voor de studenten. Meer werk is meer geld, is meer banen, is meer geld, etc. Kortom, economische groei is een belangrijke reden om te werken en misschien wel de belangrijkste. Interessanter en kritischer is om met studenten na te denken wat (betekenisvol) werk voor hen betekent. Wat is het sociale karakter van werk? Wat voor rol wil je spelen in de samenleving? Wat betekent werk voor de zingeving in jouw leven? Etc.

Het hele artikel is te vinden middels [deze link](#) en is tevens gepubliceerd in het Tijdschrift voor Economisch Onderwijs.

In dit voorbeeld uit een burgerschapsmethode voor het mbo wordt cultuurbehoudend gewerkt. In dit geval wordt een zeer politiek standpunt omarmd, namelijk de boodschap dat het heel belangrijk is dat veel mensen werken en geld verdienen. Er mist in deze opgave (waarvan er meerderen beschreven in onze publicatie) de stap van ‘het voorbereiden op de maatschappij zoals ‘ie is’ naar het ‘samen maken van de democratie’.

Dus: onderscheid tussen cultuurbehoud & cultuur zijn, als in samen doen. Vorming.

Hiernaast is goed onderwijs ook kritisch denken. Maar niet als aparte vaardigheid. Juist als rode draad en op basis van kennis, verhalen en kortstondige reflectie. Kritisch denken over die huidige opvattingen. Denk bijvoorbeeld ook aan de opdrachten en de uitleg die bijna iedereen wel heeft gehad: *De Nederlandse cultuur is er een van tradities, zoals Sinterklaas, de elfstedentocht en drop. Nederland heeft ook subculturen. Kan jij de juiste foto's bij de juiste subcultuur plaatsen?* En dan krijg je iets van een meisje in zwarte kleren met zwarte make up, een jongen met wijde broek met laaghangend kruis en een skateboard en een blond meisje in een mantelpakje. Dat is wellicht al een tijdje geleden, maar geloof me dat deze opdrachten nog steeds in omloop zijn. Alleen al door het voorbeeld van Sinterklaas weten we dat het echt flauwekul is om jongeren te leren dat dit vaststaat als onderdeel van ‘onze’ cultuur. Beter is om hen te laten zien op basis van dit feest dat tradities veranderen, ter discussie staan en dat ze er invloed op hebben. Hoe werkt dat? Wie bepaalt dat? Hoe kunnen we dit begrijpen? Etc. Er is dus een bepaalde openheid nodig, niet voorbedacht, om cultuureducatie te laten voorkomen aan studenten als helder idee, dat geldt ook voor ons, maar om het tot kritisch denken aan te zetten. Waarbij er een open begin is en tevens een open eind.

Voor ons is het van belang om ook kritisch te zijn op cultuureducatie als begrip en de lading ervan. Van wie is dat? Is het iets wat je zomaar mag zeggen of moet je bepaalde expertise hebben op het gebied van cultuureducatie? Maar wie bepaalt dan wanneer je iets van cultuur weet? Onderwijs is per definitie cultuurvormend met de alledaagse invloed van leraren op denkbeelden van studenten, ze bepalen bijvoorbeeld welke kennis de moeite waard is om wel aan hen mee te geven en welke niet. Ze doen continu morele uitspraken als ‘iedereen is gelijk’ of ‘we gaan nu niet in discussie, eerst

maken we de sommen af'. De macht die leraren, maar ook wij allemaal, hebben op wat anderen denken als 'goed' en 'fout' is enorm. Evenals het persoonsvormende ideaal dat daarachter ligt. Met het idee van persoonsvorming als doel van onderwijs bevinden we ons op glad ijs. Beter is wellicht dat iemands persoonsvorming logischerwijs volgt uit kennis + vaardigheden + ervaringen. Niet expliciet een student dwingen 'iemand te worden', maar continu situaties voorleggen waar die student 'iets mee moet' of 'iets van moet vinden'. Dat geldt ook voor het idee van democratie (en een cultuur van democratie), deze staat in een democratie altijd ter discussie, en dat democratiseert het denken erover.

Dus: kritisch denken niet als vaststaand idee, maar een openheid van ideeën waarbij we het zelf ook niet zeker weten. Democratie zelf als discussiestuk.

Wat vraagt dit dan van leraren en andere onderwijsprofessionals (en daar versta ik ons allemaal even onder)? Kritisch denken in de zin van Verlichtingsdenken: kritisch niet als kritiek in hoe we dat nu kennen, maar kritiek als in kritein (Grieks) → onderscheid maken tussen goed/fout, waar/onwaar, dit onderzoeken. De dansleraar die bang is om iets verkeerd te zeggen zal een appèl moeten doen op eigen moed die hiervoor nodig is. Op de eigen parrhesiast, zoals Foucault dat zou zeggen. Een waarheidsspreker waarbij de spreker een risico neemt, op het spel staat. Zowel ter verantwoording geroepen kan worden alsmede vermoord, zoals de filosoof Socrates maar ook in Rusland zien we het vandaag de dag. (Types als Johan Derksen, Willem Engel en Baudet doen er ook aanspraak op, maar dat is echt een waarheidsspreken van een andere orde. Wil het benoemd hebben, maar ga er verder nu niet op in)

Een spreken over en misschien juist het bevragen van cultuur en de democratie vraagt om moed. Het is een *praxis* (waarbij het doel in het handelen ligt) waarbij participatie van belang is. En dan niet een participatie in de zin van 'als je niet stemt, mag je niets meer zeggen' (want er zijn vele redenen om niet te stemmen, maar wel mee te praten), maar een vorm van participatie waarbij wij als onderwijzers een appèl doen op die studenten op basis van onze eigen moed. Hierbij zijn we voorbeeldmatig, staan we open voor het doorontwikkelen van niet onze democratie als volwassenen maar onze democratie met iedereen.

Dus: cultuur als veranderend, open. Kritisch denken als de manier om dit recht aan te doen en onderwijs die hieraan tegemoet moet komen. Hier is moed voor nodig.

Een tussentijdse conclusie is dat cultuureducatie, of cultuurvorming (een *praxis*), ontstaat door kritisch denken en niet zonder kan. Goed (cultuur)onderwijs kan alleen maar door kritisch denken. Waarbij we veelal niet de illusie moeten hebben dat we zelf daar heel goed tot in staat zijn, maar dat dit altijd vraagt om een wisselwerking tussen diverse individuen of bijvoorbeeld een individu en *iets* anders. Ik ga voor nu even niet in op de rol van gerichte kennis- en vaardighedenoverdracht als het ware, dat doet er ook toe maar voor nu even niet. Daarnaast zit er een hoge mate van cultuurvorming in beroepen. Denk bijvoorbeeld aan de discussie of haarbedekking tijdens het uitoefenen van politietaken toegestaan is, of de opdracht voor bakkers (Heel Holland Bakt als voorbeeld) in opleiding om een oer-Hollands product te maken.

Want wat betekent dit nu voor de sector van cultuureducatie? Mijn standpunt tot nu toe zou opgevat kunnen worden als het overbodig maken van externe invloeden in de school bijvoorbeeld, omdat goed onderwijs op zich cultuurvormend is. Zeker, voor mij staat het alledaagse onderwijs centraal, maar het bezoeken van bv. musea of het maken van muziek hebben de functie van 'in een andere wereld stappen als *vrije ruimte*'. Maar dat ontnemt niet, juist niet, het alledaagse onderwijs ervan om zich bewust te zijn van het cultuurvormende karakter en zich daar kritisch toe te verhouden. Zowel bv. musea delen in essentie met scholen het idee van *vrije ruimte*, maar scholen

slagen daar zeer beroerd (in 2012 werd dit al vastgesteld door Raad van Cultuur & de onderwijsraad, waarin ze oproepen om scholen in staat te stellen zelf regie te voeren) in en daarom zijn musea maar ook andere plekken buiten de school of mensen die het in de school brengen zo belangrijk. Naast de alledaagse *praxis* van cultuur en democratie in een school, moeten studenten zich in die vrije ruimte los kunnen maken van het dagelijks gebruik van 'dingen'. Ik leen dit idee van Jan Masschelein en Maarten Simons. Zij beschrijven deze vrije ruimte als niet productieve tijd. Rondswaaien door een museum, niet met als doel om alles te zien, maar om te zien. Om te zijn. Een tijd en ruimte die losstaan van de samenleving, de zin en waarde die een samenleving er in de 'status quo' aan hecht. Niet het temmen van de mens of juist de kunst, maar het bewonderen en vrij laten zijn. De *praxis*.

Het gevaar dat nu op de loer ligt is dat cultuureducatie een markt wordt of misschien al is geworden. Laat me jullie dit gevaar presenteren op basis van een eerdere analyse dat ik deed van het idee van *Bildung* op basis van het gedachtegoed van Jean Baudrillard. *Bildung* gaat volgens velen over vorming tot een individu met gevoel voor cultuur. Scholen beloven veelal een persoonlijke vorming, een vorming die alleen jij kan doormaken en waarbij jij als individu centraal staat. Maar, dat kan het beste bij ons! Zie wat hier gebeurt. We vermarkten als het ware het idee van persoonsvorming, er wordt met enige regelmaat geclaimd dat ieder individu uniek is met een eigen pad, etc. maar scholen claimen tegelijkertijd het vermogen om 'dat uit die student' te krijgen. Voel je de spanning? Een voorbeeld: de ISVW presenteert zichzelf als hét bildungsinstituut van Nederland. Het presenteert een nieuwe jij. Het creëert een behoefte. Een mogelijkheid om volledig jezelf te worden. Zolang je dit maar komt doen bij de ISVW, want daar kan je pas écht aan *bildung* doen. Er wordt in dit denken geen behoefte bevredigd, maar een behoefte gecreëerd. Je moet ineens aan *Bildung doen*, jezelf worden! Wist jij veel, terwijl je toch ook continu gevormd werd doordat je dit wist? Je kunt je vormen bij een instituut met een rijke geschiedenis, zij weten wat échte vorming is. Een school weet wat goed voor je is, want ze lopen bijvoorbeeld voorop in de digitale onderwijsvernieuwingen. Je volgt pas echt goed onderwijs als het vooroploopt in de digitale onderwijsvernieuwingen, maar dat weet je pas omdat zij dat zeggen. Et cetera. Hierdoor ben je nét even anders dan de rest, net even meer gevormd of wijk je af van de 'normaal', je weet nét iets meer. Maar dat is niet echt meer gevormd, want je bent hierin in je vorming enorm afhankelijk van de vorming van iemand anders om je eigen vorming te kunnen beschrijven. Dit wordt alleen aan je gepresenteerd als echt en nodig, we creëren deze wereld in plaats van dat het op zichzelf waarde heeft. Wat betekent dit voor ons? We zullen dus niet aan de verleiding van het symbolische cultuureducatie & het belangenspel moeten toegeven, maar hard werken omdat cultuureducatie democratieversterkend kan zijn. En een democratie is een gezamenlijke verantwoordelijkheid, hard werken en doet pijn.

Dit probleem ligt op de loer als we het hebben over cultuureducatie, waar we dus ook zeer kritisch op moeten zijn. Want zijn culturele instellingen écht nodig om aan cultuureducatie te doen, of zeggen we dit om er voor te zorgen dat we bestaansrecht houden? Het is geen kritiek op dit soort denken, want ze zien het overal. Het is een analyse. Ik wil echter wel waarschuwen voor een discours waarbij begrippen als kritisch denken, *bildung* en cultuureducatie geclaimd worden. Het neemt niet weg dat het toevoegen van expliciete taal en handelingen van belang is om cultuurvormend te werken. Omdat de normaliserende machtsstructuren zo subtiel zijn in het alledaagse handelen van docenten dat ze het zelf vaak niet door hebben. We hebben dus een samenwerkend discours nodig waarbij een continu wisselwerking is tussen diverse mensen en organisaties is in onze democratie. Die democratie waar we hard voor moeten werken als *praxis*. Gedoe. Het is niet makkelijk en het heeft een doorbreking nodig van het vooraf bepaalde idee van cultuur.

Een verantwoordelijkheid ligt ook in het onderwijsaanbod, zoals we zagen bij een voorbeeld van een burgerschapsmethode. Het ligt bij methodemakers, docenten, culturele instellingen, scholen,

bestuurders, etc. Cultuur is taal, cultuureducatie net zo. Taal is handelen, maar niet al het handelen is mogelijk taal. Cultuurvorming en democratie hebben kritisch denken nodig en daarin heeft het onderwijs cultuurinstellingen hard nodig en vice versa. Het lastige blijft wellicht dat veel scholen welwillend zijn, maar te druk met de alledaagsheid die zich niet uit door het gesprek en de *praxis* maar worden opgeslokt door het temmende karakter van beleid. Daarnaast hebben bv. theatermakers de expertise om in scholen met studenten te maken, dat is een groot goed en kunnen we vaak niet in de school zelf vinden. Die verschillende werelden zullen continu in interactie met elkaar moeten zijn, hoe hard werken dat ook is. Het uitgangspunt voor cultuurbeleid volgens rijksoverheid.nl moet m.i. dus niet zijn: *cultuur maakt nieuwsgierig*, maar nieuwsgierigheid maakt cultuur.

De vraag van de organisatoren was *welke meerwaarde kritisch denken heeft voor cultuureducatie*. Volgens mij kan goed cultuuronderwijs dus niet bestaan zonder kritisch denken, op het moment dat cultuureducatie democratieversterkend wil werken, maar dat betekent inherent dat we zelf ook kritisch moeten zijn. Dat we voorbeeldmatig het discours kritisch moeten houden en niet moeten claimen dat we het zelf wél weten (ook al doet dit het goed bij subsidieaanvragen, politieke gesprekken en verantwoordingen aan beleidsmakers), zonder dat we in een soort nihilisme vervallen waarbij het niet meer uitmaakt wat je denkt of doet, want we weten het toch niet.. Dat hoe cultuureducatie nu wordt ingevuld een normatief uitgangspunt is. Tot slot wil ik graag Kolsteeg, Drion en Van Heusden citeren uit een artikel op de website van LKCA uit 2020, want ik had het niet beter kunnen zeggen: *In een culturele democratie is er ruimte voor verschillende meningen over wat wel kunst is en wat niet, over wat wel de moeite waard is en wat niet. Maar het is de taak van de overheid om ervoor te zorgen dat het speelveld voor alle burgers min of meer gelijk is, en dat iedereen de kans krijgt om mee te spelen*. De overheid is van groot belang, maar schoolbesturen zijn de overheid in het klein op de scholen zelf. Zij hebben de verantwoordelijkheid om voor hun studenten, waar zij medeverantwoordelijk voor zijn, het speelveld gelijk te houden zodat de vrije ruimte niet alleen bij de culturele instellingen zelf is, maar ook op de scholen met hulp van culturele instellingen.

Discussie

Reacties/vragen op m'n gedachten?

Ik vroeg een aantal onderwijscollega's wat ze van het begrip cultuureducatie vinden. Eén collega: *Zou cultuur educatie niet zo iets moeten zijn als normen en waarden meegeven en voorleven?* Mijn reactie hierop is inmiddels helder. Ik zou graag de volgende vragen aan jullie voorleggen, en voel je vrij om ook te reageren op de vraag van die collega.

- Cultuureducatie vraagt wellicht juist een terughoudendheid van volwassenen die zich als expert presenteren, ofwel onderwijs als plek om even in alle rust los te komen van de huidige ideeën van cultuur. Cultuureducatie juist als een ontheffing dan de cultuur die zich opdringt in de vorm van marktwerking, media, internet, iets mooi/lelijk moeten vinden, etc. Wat denken jullie? En wat betekent dit voor ons handelen?
- Is cultuur iets dat we juist niet aan jongeren moeten opdringen, maar hen moeten laten overkomen?

Bronnen:

Baudrillard, J. (2016) *The Consumer Society*.

Foucault, M. (2011). *De moed tot waarheid*.

Guérin, L. (2019) Kritische beschouwing van huidige wetgeving burgerschapsonderwijs in het mbo. Te verkrijgen via <https://werkplaatsburgerschap.nl/wp-content/uploads/Guerin-L-kritische-beschouwing-wet-burgerschap-mbo.pdf>

Kolsteeg, J., Drion, G. & Heusden, van. B. (2020). Culturele democratie vraagt om ander cultuurbeleid. Te verkrijgen via <https://www.lkca.nl/opinie/culturele-democratie-vraagt-om-ander-cultuurbeleid/>

Masschelein, J. & Simons, M. (2012). *Apologie van de school. Een publieke zaak*.

Meiden, van der. W. & Riet, van. D. (2021) *Op naar (echt) economisch burgerschap*

Riet, van. D. (2020) *Kan Bildung bestaan in een systeem van consumentisme?*

Riet, van. D. (2022) *Onderwijs om de democratie te versterken, maar hoe dan?*

Werkplaats burgerschap. (2021). Praktijkboek burgerschap: kritisch burgerschapsonderwijs. Te verkrijgen via <https://werkplaatsburgerschap.nl/wp-content/uploads/Praktijkboek-kritisch-burgerschapsonderwijs.pdf>

Wiel, van der. F. (2022). Dansdocenten zijn vaak bang om het verkeerde te zeggen. Interview Kimberley Harvey. Te verkrijgen via <https://www.lkca.nl/artikel/dansdocenten-zijn-vaak-bang-om-het-verkeerde-te-zeggen/>